

Een uniek gewelf in Zutphen

De Apostolische Geloofsbelijdenis in de Credokapel

De Credokapel in de Walburgiskerk herbergt in het gewelf een bijzondere groep afbeeldingen. Tezamen omvatten ze de zogenaamde Apostolische Geloofsbelijdenis, ofwel *Credo*; dat is Latijn voor 'Ik geloof', vandaar de naam van deze Noordelijke zijkapel van de Walburgiskerk. Als je daar bent en je kijkt omhoog, dan zie je in eerste instantie een verwarrend geheel van koppen, tekstbanden en versieringen. Wie wat langer kijkt, ziet dat de figuren allemaal gelokaliseerd zijn waar gewelfribben bij elkaar komen. In de meeste gevallen is daar een sluitsteen van het gewelf waar we dan naar kijken. En sommige figuren hebben zo'n heiligenkrans, een *aureool*, maar anderen niet. Hoe zit dat in elkaar? Waarom is dat zo bijzonder?¹

 In het begin van het christendom ontstond al snel de behoefte om netjes te formuleren wat het geloof inhield. Jezus en zijn twaalf apostelen waren joden. Jezus zag zichzelf als de in de bijbel aangekondigde Verlosser, de Messias, en zijn volgelingen uiteraard ook. *Christos* is Grieks voor *Messias*. Maar ten eerste waren lang niet alle andere joden daarvan overtuigd. Ten tweede bekeerden steeds meer niet-joden zich tot de boodschap die de apostelen uitdroegen. Daar kwam bij dat deze bekeerlingen allerm minst een homogene groep vormden. Uit onderzoek van o.a. Elaine Pagels weten we dat er in die tijd zeer diverse, vaak elkaar bestrijdende stromingen bestonden van mensen, die zich allemaal als volgelingen van Christus zagen. Daaronder was een groepering die hiërarchisch was georganiseerd, met bisschoppen als leiders. En ook die waren het vaak niet eens met elkaar. In 312 werd deze bisschoppelijke variant door keizer Constantijn opgenomen in zijn bestuurlijke systeem. Dat zorgde er voor dat deze versie de geschiedenis heeft over-

leefd, en daarmee onze kijk op het vroege christendom in sterke mate heeft bepaald.

De belijdenis

Vanaf omstreeks het jaar 200 zijn variaties bekend, van wat we nu herkennen als de Apostolische Geloofsbelijdenis. Die omvatte twaalf regels of artikelen. Twaalf is een belangrijk getal. Er waren ook ooit twaalf Apostelen. Waarschijnlijk is door deze beide twaalftallen de mythe ontstaan dat elke apostel een artikel voor zijn rekening heeft genomen. Dat zou dan zijn geweest toen ze voor het laatst bij elkaar waren, voordat ze elk op pad gingen om het Evangelie te verkondigen. Er hoorde zelfs een dag bij: 15 juli, *Divisio Apostolorum*. Wie zich ook maar enigszins in de bijbel verdiept, kan weten dat dit een wel heel eenvoudige voorstelling van zaken is. Niettemin heeft deze koppeling geleid tot de term: Apostolische Geloofsbelijdenis.

Apostelen en profeten

Zeker in een kerk heeft elk ornament een betekenis; dat geldt ook voor deze gewelfschildering.

Jan Frings

Jan Frings is redactielid van het tijdschrift *ZUTPHEN* en amateur-historicus.

Foto's: auteur

Petrus, Jeremia en anderen rondom vier sluitstenen.

Daar zijn mannen, al of niet met een aureool, en sluitstenen. De betekenis ervan gaat terug op een passage uit de bijbel, een brief van Paulus. Daarin stelt Paulus dat de gemeenschap van gelovigen als een gebouw is, gebouwd op het fundament van de *apostelen* en *profeten*, met Jezus zelf als *hoeksteen*.²

Het begrip *Messias* houdt een verband in tussen het Oude Testament, de geschiedenis van de Israëlieten waarin de Messias wordt aangekondigd, en het Nieuwe Testament, de geschiedenis van Jezus, zijn apostelen en wat kort daarop volgde. Dat is de vervulling van die aankondigingen. Vaak zijn dat uitspraken van profeten. Paulus gebruikte het fundament van een gebouw als

metafoor. In een fundament zijn de hoekpunten bepalend.³ Dat leidt tot problemen als je zo iets op een muur, en zeker in een gewelf wilt afbeelden. Allerwegen, want er waren meer vergelijkbare afbeeldingen, blijkt men dan gekozen te hebben voor de sluitsteen als vertaling van hoeksteen. Daarvan hebben we er in Walburgiskerk tien, waarvan acht met afbeeldingen die met de kruisiging van Jezus te maken hebben. Deze acht sluitstenen staan bekend als de *Arma Christi*, de wapenrusting van Christus.

Petrus en Jeremia

In de afbeelding van apostel Petrus en profeet Jeremia zijn alle elementen te herkennen. Apostelen hebben een aureool, want ze zijn heilig en hun kleding is tijdloos. De profeten hebben geen aureool, ze zijn afgebeeld in kledij van geleerden uit die tijd, dus rond 1500. We kunnen daarbij denken aan mensen als Erasmus. Links zien we een kalende man met aureool en een sleutel. Dat moet de apostel Petrus zijn; aan de sleutel, zijn attribuut, is hij te herkennen. Onder hem een sluitsteen, een *Arma Christi* (van *arma* – wapens, wapenrusting, bewapening – bestaat geen enkelvoud). Helemaal rechts zien we een andere sluitsteen, ook een *Arma Christi*. De man met aureool, rechts, moet ook een apostel zijn. Op de kruising van ribben, in het midden, staat een afbeelding

Waar slaan die *Arma Christi* op?

Na zijn veroordeling werd Jezus *gegeseld* en werd hem een *doornenkroon* opgezet. Op weg naar Golgota moest hij zelf zijn kruis dragen. Onderweg zou een vrouw, *Veronica*, zijn bezwete en bebloede gelaat met een doek hebben afgewist, waarna een afbeelding van zijn *gezicht op het doek* bleef staan. Met *spijkers* door *handen* en *voeten* werd hij aan het *kruis* genageld. Toen Jezus klaagde over dorst, kreeg hij een natgemaakte *spons* op een *lans* aangereikt. Ondertussen *dobbelden* de wachters om zijn kleed. Toen niet zeker was of Jezus al was gestorven, prikte een wachter met een *lans* in zijn zij om te zien of er bloed uit kwam. Al zijn wonden samen staan bekend als *stigmata*. Het *Lam Gods* met *kruisvaan* is een metafoor voor het als een lam geslacht worden, maar toch triomferen.

De complete Apostolische Geloofsbelijdenis

De teksten per artikel in het Nederlands (cursief het afgebeelde attriboot per apostel):

- I Petrus** (*sleutel*): Ik geloof in God, de almachtige Vader, schepper van hemel en aarde.
Jeremia: Jullie zullen 'vader' tegen mij zeggen, jullie keren je van mij niet af.
- II Andreas** (*andreaskruis*): En in Jezus Christus zijn eniggeboren zoon, onze Heer.
Habakuk: Toch zal ik juichen voor de HEER, jubelen voor de God die mij redt.
- III Johannes** (*gijfbeker*): die ontvangen is van de Heilige Geest, geboren uit de maagd Maria.
Jesaja: De jonge vrouw is zwanger, zij zal spoedig een zoon baren en hem Immanuel noemen. Jesaja 7.
- IV Jacob Minor** (*vollerstaf*): die geleden heeft onder Pontius Pilatus, is gekruisigd, gestorven en begraven.

Zacharia: Ze zullen naar mij kijken, die ze hebben doorstoken, ze zullen weeklagen als bij de rouw om een enig kind. Zacharia 12.

- V Thomas** (*winkelhaak*): Vandaar is hij nedergedaald ter helle. Ten derde dage opgestaan van de doden.
Hosea: Dood, zaai de pest om je heen. Dodenrijk, waar zijn je kwellingen.
- VI Jacob Maior** (*pelgrimsstaf, schelp*): Daar zit hij ter rechterhand van God de almachtige Vader.
Amos: Hij die in de hemel zijn verheven verblijf heeft, zijn naam is HEER. Amos 10.
- VII Philippus** (*kruisstaf, boek*): Vandaar zal Hij komen oordelen de levenden en de doden.
Maleachi: Ik zal naar jullie toe komen om recht te spreken, en ik zal niet aarzelen. Maleachi 3.
- VIII Bartholomeus** (*vildersmes*): Ik geloof in de Heilige Geest.

Joël: Ik zal mijn Geest uitgieten over al wat leeft. Joël 2.

- IX Mattheus** (*lans, boek*): de heilige algemene kerk.
Psalms/David: Dan zal ik U loven waar heel uw volk bijeen is. David Ps. 34.
- X Simon** (*boek, zaag*): de gemeenschap der heiligen, de vergeving van de zonden.
Micha: Hij zal al onze zonden tenietdoen. Onze zonden werpt hij in de diepten van de zee.
- XI Judas Thaddeus** (*boek, zwaard*): wederopstanding van het vlees.
Ezechiël: Ik zal jullie graven openen, ik laat jullie uit je graven komen.
- XII Matthias** (*hellebaard*): het eeuwig leven. Amen.
Daniël: Velen van hen die slapen in de aarde, in het stof, zullen ontwaken om eeuwig te leven. Daniël 12.

van het Lam Gods met de kruisvaan, de derde *Arma*. Op de tekstband bij Petrus staat een Latijnse tekst, beginnend met 'Credo'.

Alle teksten zijn in het Latijn. De apostelen spraken geen Latijn en de profeten al helemaal niet. Het Nieuwe Testament is oorspronkelijk in het Grieks geschreven. Omstreeks 400 kwam er een vertaling in de toenmalige volkstaal, het Latijn. De ironie wil dat deze tekst vaak het enige Latijn is dat een katholiek opgevoede Nederlander kent. In modern Nederlands staat daar: 'Ik geloof in God, de almachtige Vader, schepper van hemel en aarde.' Naast Petrus, in hetzelfde gewelfvlak, staat een profeet die hem vanuit het Oude Testament ondersteunt. Dat is Jeremia: 'Jullie zullen "vader" tegen mij zeggen, jullie keren je van mij niet af.' Bij hem zien we wapenschilden van indertijd belangrijke Zutphense families. Ze hadden financieel bijgedragen en dat mocht iedereen weten. Petrus en Jeremia staan voor het eerste geloofsartikel. Gespiegeld tegen-

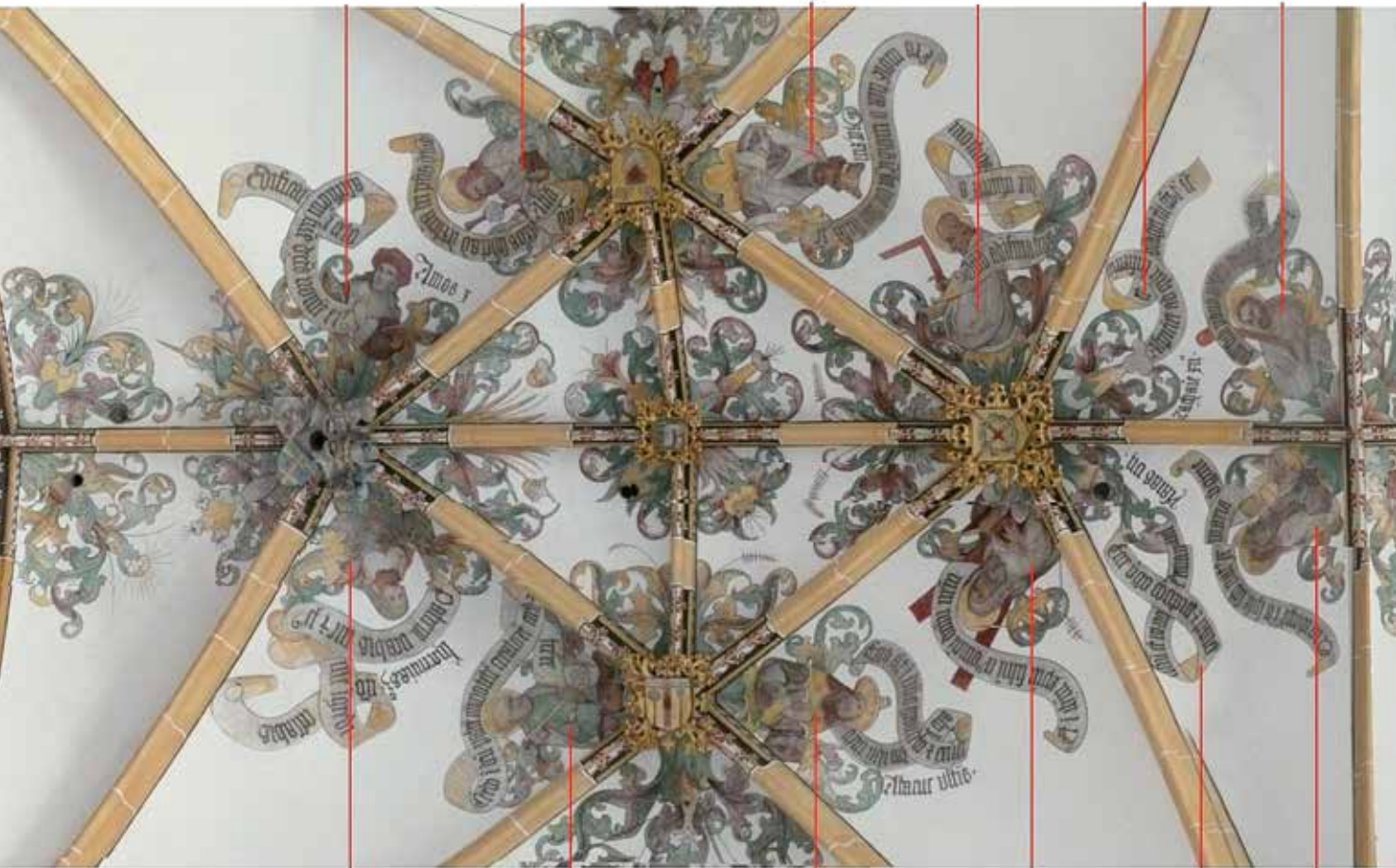
over Jeremia staat Amos, met de apostel Jacobus Maior en zijn Jacobsschelp; daar zijn we al aan het zesde artikel.

Structuur van het geheel

Deze voorbeelden van een apostel met een profeet met hun teksten gaan in principe op voor elk geloofsartikel; er zit systeem in. Met de *Arma Christi* en de andere sluitstenen is dat net wat anders. In bijgaande afbeelding zijn alle relevante onderdelen aangegeven. Linksonder staat Petrus met het eerste artikel (I) en zijn vergezellende profeet Jeremia; we zijn ze net al tegengekomen. De getallen 1, 2 en 3 verwijzen naar drie *Arma Christi*, van boven naar beneden 1) hart en stigmata, 2) Lam Gods met kruisvaan, 3) kruis met lans en stok met spons.

In het volgende gewelfvlak staat Andreas, met het tweede artikel, en Habakuk. Daar is ook het vierde *Arma*, de doornenkroon en stokken. Verder naar rechts de enige apostel zonder baard,

Jeremia

I Petrus 1, 2, 3

Habakuk

II Andreas

4 (Jesaja) III Johannes

Drie Arma Christi:
het gelaat van
Christus op de
zweetdoek van
Veronica, de
doornenkroon en
drie spijkers.

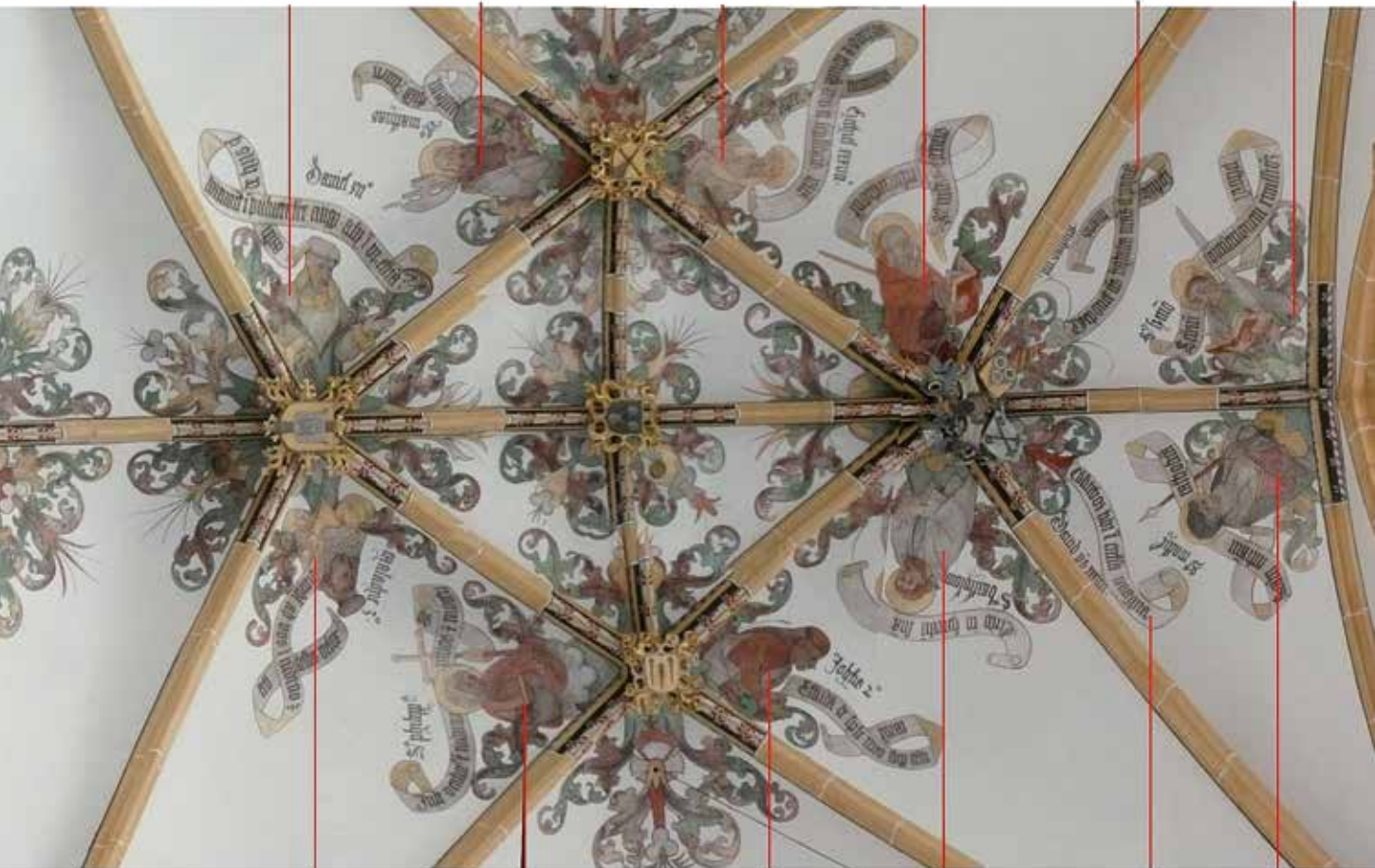

Johannes, met het derde artikel. Daar is alleen maar plaats voor een tekst, die is van Jesaja. Nu zijn we op de helft van de kapel aan de kerkzijde. Op de afbeelding daarboven volgt dan het vierde artikel, hier uitgesproken door Jacobus Minor.

Ook hier is alleen maar plaats voor een tekst en wel van Zacharia. In het vlak ernaast staat Thomas, met zijn winkelhaak en met artikel V, en de profeet Hosea. Tenslotte in deze zuiderhelft Jacobus Maior met Amos over het zesde artikel.

5 Maleachi **VII** Philippus 6, 7, 8 Joël **VIII** Bartholomeus (Psalm) **IX** Mattheus

Nu steken we over naar de noorderhelft en volgen hetzelfde patroon. Maar eerst middenin op de middenrib, die gaat over de lengte van de kapel, de vijfde *Arma*, een afbeelding van Christus op de doek van Veronica. De profeet Malea-

chi ondersteunt daar Philippus met het zevende artikel. Tussen Philippus en Bartholomeus met Joël (artikel **VIII**) zijn drie *Arma Christi* te zien, weer van boven naar beneden: 6) gesels, 7) dobbelstenen en 8) drie spijkers. Dan Mattheus met het negende artikel en ook hier alleen maar een tekst. Opmerkelijk is dat hier geen profeet wordt opgevoerd, maar een tekst uit de (eveneens oud-testamentische) Psalmen.

Net als eerder bij Johannes komen we nu bij Simon, met tekstuele ondersteuning van Micha over artikel X. Naar links komt Thaddeus met het elfde artikel en Ezechiël en dan tenslotte Matthias, die met Daniël staat voor het laatste artikel. Aan de beide uiteinden van de middenrib zijn sluitstenen met familiewapens: aan de kerkzijde Iserman (bij Amos) en Iseren (bij Jeremia) en aan de andere kant, de Noordzijde, Schimmelpenninck (bij Bartholomeus) en (waarschijnlijk) Schutte (bij Thaddeus). Het systeem bestaat dus uit twee rondes, met consequent in elk gewelfvlak buiten de beide ruiten een apostel met zijn

De complete Credoschildering. Het schip van de kerk is aan de linkerkant van de afbeelding. Aangegeven zijn de profeten (cursief) en de apostelen; de Romeinse cijfers (vet) zijn de volgnummers van de artikelen, de andere getallen verwijzen naar de *Arma Christi*.

Johannes (baardloos) en Jacobus Minor (met knuppel).

tekst en een profeet, met in ieder geval een ondersteunende tekst uit het Oude Testament.

De sluitstenen, met afbeelding en al, zijn aangebracht tijdens de bouw van deze kapel. Dit gewelvenstelsel is gemaakt kort na de kapsluiting in 1492. Dus op z'n laatst op dat moment is besloten dat deze geloofsbelijdenis daar zou worden aangebracht; het is onmiskenbaar één geheel.

Blik naar het Oosten

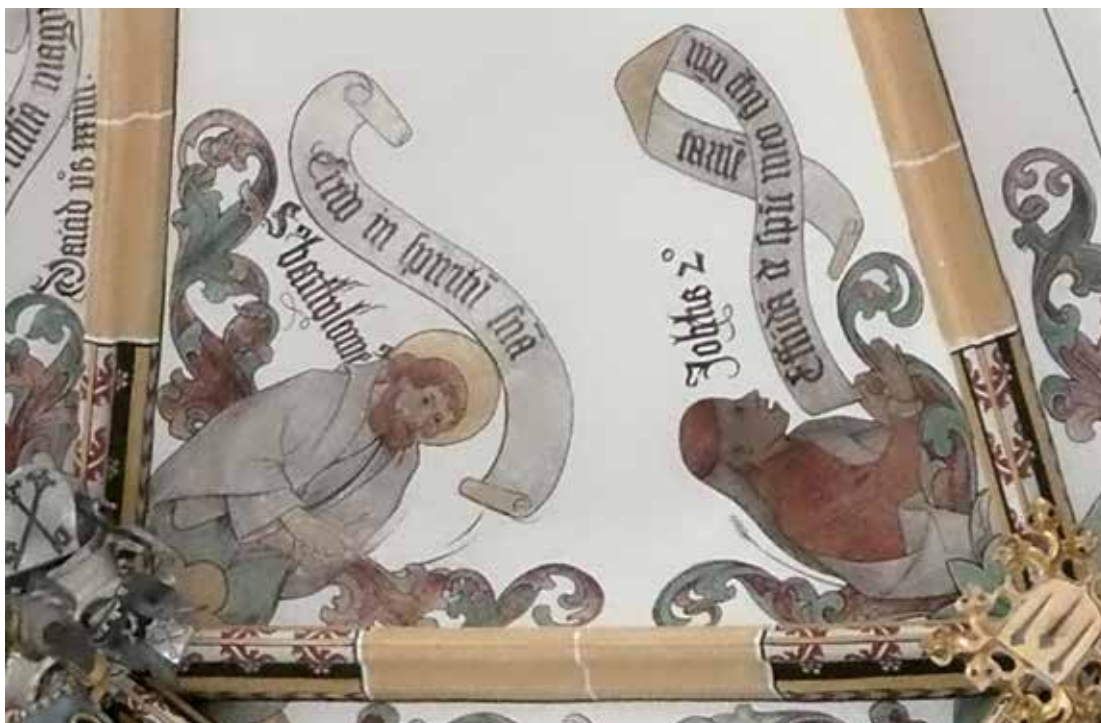
Het is de moeite waard even om ons heen te kijken. We hebben hier te maken met een merkwaardig cultuur-historisch fenomeen. In Overijssel en Gelderland zijn apostelreeksen aangetroffen die een sterke overeenkomst hebben met die in Westfalen en Rijnland. Pierre Mens wijst erop dat Gelre met die gebieden indertijd nauwe betrekkingen had. Holland was ver weg; dat was Bourgondisch. Gelre en Gulik (Jülich) zijn bestuurd geweest door één hertog. Wolfgang Böcker geeft een lijst van plaatsen tot voorbij Münster met vergelijkbare schilderijen. Behalve in de Walburgiskerk ging het om muurschilderingen, met als enige sluitsteen een Christuskop. Helaas is er vaak niet veel van over. In Schöppingen, iets ten noordwesten van Münster is een fraaie groep, die onmiskenbaar verwant is met die in de Walburg. Ook dichterbij, in Hengelo (Gld) in de Remigiuserkerk, en in Aalten in de Oude Sint-Helenakerk zijn mooie voorbeelden te zien. Uit de verschillen in de opvolging van de apostelen blijkt dat die niet star was, al beginnen ze allemaal met Petrus. In Hengelo is Paulus tussen Petrus en Andreas ge-

zet. Dat is opmerkelijk. Paulus heeft Jezus nooit gekend, maar na zijn bekering werd hij een van de meest effectieve verspreiders van het christendom. Paulus wordt wel de apostel der heidenen genoemd, waarbij met heidenen niet-joden werd bedoeld. Nu Paulus optreedt als apostel, ontbreekt Matthias, de plaatsvervanger van Judas Iskariot, de verrader. De volgorde in Aalten is weer heel anders; tegelijkertijd is dat de enige reeks zoals die in de bijbel genoemd is, althans in de Handelingen der Apostelen (1: 13, 26). Maar allemaal volgen ze de tekst van de Apostolische Geloofsbelijdenis. De situatie in de Walburgiskerk is uniek in die zin dat het een gewelfschildering is.

Jakobsverwarring

Terug naar de Walburgiskerk. Op de vierde plaats staat hier Jacobus Minor. Er waren twee Jacobussen onder de apostelen. De oudste, althans de eerstgenoemde, van hen werd in het Latijn aangeduid met *Maior*, de jongste met *Minor*. In het Nederlands werd dat vreemd genoeg vertaald met resp. "Meerdere" en "Mindere". Hier is het Jacobus Minor met het vierde artikel, in Schöppingen is het Jacobus Maior en omgekeerd. Volgens de eerste kerkhistoricus Eusebius (ca. 260 - ca. 340) was Jacob Minor een broer van Jezus. Maar 300 jaar later werd door theologen vastgesteld dat Maria altijd maagd was gebleven. Protestanten zien deze Jakob nog steeds als een van de vier in de bijbel genoemde broers. Maar voor Rooms-katholieken werd hij een neef. Omdat Jacobus Maior en Johannes (van het derde

artikel) broers waren, evenals Petrus en Andreas (die wel naast elkaar staan), is het waarschijnlijk dat de schilder in de Walburgis zich heeft vergist. In Schöppingen en Hengelo staat deze Jacob ook naast zijn broer. Jacob Maior is de eerste van de apostelen die gedood is; op last van Herodes Agrippa I is hij onthoofd. Zijn bekendste attribuut is de Jacobsschelp. Behalve de schelp is hier de pelgrimsstaf afgebeeld. Hij is immers verbonden aan een van de bekendste pelgrimstochten. Hij zou begraven zijn in Santiago de Compostella in Spanje. Hoe dat kon gebeuren, is een mysterie.

Bij het elfde artikel staat Judas Thaddeus. Er waren ook twee Judassen. De bekendste is Judas Iskariot, de verrader. De andere werd Judas Thaddeus genoemd. Kennelijk was de naam Judas zo besmet dat hier geen naam in het gewelf staat, als enige van de apostelen in de noorderhelft. In plaats daarvan staat er St Judas in de banderol.⁴ Tenslotte lezen we bij Matthias, de vervanger van Judas Iskariot: 'Het eeuwige leven, Amen.' Daniel bevestigt dat: 'Velen van hen die slapen in de aarde, in het stof, zullen ontwaken, sommigen om eeuwig te leven Dan. 12.' Wat hier niet staat, maar in Schöppingen wel, is het vervolg: 'anderen om voor eeuwig te worden veracht en verafschuw'd.' Dat is een vooruitblik uit het Oude Testament op het Laatste Oordeel tot slot.

Literatuur

- Nederlands Bijbelgenootschap, *De Nieuwe Bijbelvertaling*, Haarlem 2004.
- Paul le Blanc, *De oude Helenakerk te Aalten*, Aalten 2009.
- Wolfgang Böcker, *Katholische Pfarrkirche St. Briccius Schöppingen*, Schöppingen 1998.
- Eusebius Pamphilus, *Kerkelyke Geschiedenissen*, vertaald door A.A. vander Meersch, Amsterdam 1749 (geraadpleegd op Google Books).
- P.H.R. van Houwelingen (red.), *Apostelen, Draggers van een spraakmakend evangelie*, Kampen 2010.
- Pierre Mens, 'De muur- en gewelfschilderingen in de hervormde kerk te Beekbergen' in: *Stichting Oude Gelderse Kerken*, Afl. 23 Najaar 1986, p.71-94.
- Elaine Pagels, *Het vreemdste bijbelboek. Visioenen, voorspellingen en politiek in Openbaring*, Utrecht 2012.

Noten

1. Met dank aan Aartje Bos en Gerrit de Fockert voor het fileren van eerdere versies.
2. Efeze 2:19-22: *Zo bent u dus geen vreemdelingen of gasten meer, maar burgers, net als de heiligen, en huisgenoten van God, gebouwd op het fundament van de apostelen en profeten, met Christus Jezus zelf als hoeksteen.* Deze en de andere Nederlandse bijbelteksten zijn ontleend aan de Nieuwe Bijbelvertaling.
3. Met dank aan Johans Kreek voor zijn informatie over fundamenten en gewelven.
4. Met dank aan Gerard van der Brug voor deze observatie.